

F. Beylü Dikeçligil, *Ontolojiyi Hatırlamak: Sosyolojide Yöntem Sorunu*,
Konya: Çizgi Kitabevi, 2017, 158 s.

Değerlendiren: İbrahim Nacak

Sosyolojide yöntem sorunu hâlen Türkiye’de bütün boyutlarıyla tartışılmış değildir. Özellikle sosyal bilimciler tarafından yazılmış metodoloji kitapları daha çok konuyu teknik, tanımlama, tasnif etme ve araştırma safhalarıyla ilgili yönleriyle ele almaktadırlar. Dahası bu eserler, üniversitelerde ders kitabı olarak okutulmak üzere planlanmış, hemen her konudan yüzeysel olarak bahseden fakat ilgili yöntemin mantığına, hangi açıdan işlevsel olduğuna, ontolojik ve epistemolojik dayanaklarının neler olduğuna neredeyse hiç değinilmeyen çalışmalardır. Literatüre bakıldığında özellikle uygulamalı çalışmalarla birbirinden farklı pek çok konuda araştırmalar yapılmakta; araştırma, tez ya da telif eser olarak yayımlandığı görülmektedir. Sosyal bilimler metodolojisine dair betimleyici ve sistematik çalışmalar ise birbirini tekrar edercesine yayımlanmaya devam etmektedir. Saha araştırmalarının çeşitliliği dikkatleri konuların özgünlüğüne çekerken, bilimsel metodolojiye uygunluğu sorunu göz ardı edilmektedir. Hatta yöntem sorununu doğrudan kritik eden çalışmalar çok fazla öne çıkmamaktadır. Bu anlamda F. Beylü Dikeçligil tarafından kaleme alınan *Ontolojiyi Hatırlamak: Sosyolojide Yöntem Sorunu* adlı eser özellikle sosyolojide ve sosyal bilimlerde yöntem sorununa farklı ve özgün bir tartışma alanı açmaktadır. Bu eser öncelikle pozitivist bilimsel paradigmanın sorunsallaştırılması, metodolojik farklılaşmalar yerine iş birliğini önermesi ve sosyal bilimler epistemolojisindeki sorunları ontolojik düzeyde ele alması sebebiyle derinlikli bir çalışmadır. Sosyal bilimler metodolojisi hakkında malumat düzeyinde bilgi sahibi olanların, bu bilgilerinin temellerini önce anlayacağı sonrasında sorgulayabileceği kıymette bir çalışmadır.

Yazar F. Beylü Dikeçligil günümüz akademisinin, özellikle sosyoloji camiasının en deneyimli akademisyenlerinden birisidir. Hacettepe Üniversitesi Sosyoloji

@ Dr. Öğr. Üyesi, Selçuk Üniversitesi. ibrahimnacak557@gmail.com

Bölümü'nden 1970 yılında mezun olan Dikeçligil, İstanbul Üniversitesi'nde Prof. Dr. Amiran Kurtkan Bilgiseven'in talebesi olarak lisansüstü çalışmalarını tamamlamıştır. Uzun yıllar (1982-2004) Hacettepe Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde görev yapmış, 1990'ların başında Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu'nda kurucu daire başkanlığı görevini yürütmüş, 2005 yılında da Erciyes Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nün kurulmasını sağlamıştır. Hâlen İstanbul'da bir vakıf üniversitesinde çalışmalarını yürütmektedir. Metodoloji konusuna yönelik özel ilgisinin ve çalışmalarının yanında kültür, aile ve kadın sorunları alanında pek çok çalışması vardır. Bu değerlendirmede ele alınacak çalışması ise Dikeçligil'in farklı yıllarda yayımlamış olduğu makalelerin derlemesinden oluşmaktadır.

2017 yılında yayımladığı ve beş bölüm olarak tasarladığı bu çalışmasında Dikeçligil, eserine kapsamlı bir giriş metni yazmıştır. Bu giriş metninde öncelikle pozitivist bilimsel paradigmanın dayandığı referans çerçevesi ortaya konmuştur. Pozitivist paradigmanın ontolojik, epistemolojik ve metodolojik öncülerinin günümüz sosyal bilim anlayışını oluşturduğuna fakat bu anlayışın sosyo-kültürel gerçekliğin bilgisine ulaşmada tek yöntem olarak kabul edilmesinin sorunlu oluşuna işaret etmektedir. Böyle bir paradigmadan hareketle kurulan metodolojik karşıtlıkların sosyo-kültürel gerçekliği bütünsel düzeyde açıklayamadığına vurgu yapmaktadır. Dikeçligil özetle pozitivist paradigmanın ontolojik kabullerini kritik eden bir tartışma açmıştır. Bu ontolojik kabuller genel ifadelerle şu şekildedir: Varlığın yapı taşının madde olduğu, parçalar arasında doğrusal bir neden-sonuç ilişkisinin varlığı ve bütünün parçaların hiyerarşik toplamı olduğudur (s. 14). Esasında Dikeçligil'in sosyolojide yöntem sorununu temellendirmek üzere öne çıkardığı bu yaklaşımlar, modern Batı dünyasının tarihsel konumunu açıklamaya da yaramaktadır. Bu kabuller, modern Batı dünyasının (felsefi açıdan) mekanik evren tasarımı ve (bilimsel açıdan) doğaya hükmetme fikrinin temellerini oluşturmaktadır. Bunun sosyal bilim metodolojisine yansıyan tarafı da determinizm, indirgemecilik ya da aşırı genelleme şeklinde ortaya çıkmaktadır. Dikeçligil bu tartışmadaki önerisini "bağlamsal ve bağlantısal bütünsellik" şeklinde kavramsallaştırmaktadır. Özetle bütün, birbirine geçmiş, örülü ilişki ağlarından oluşur, parçalar arasında karşılıklı bir nedensellik vardır ve birbirine indirgenemez dolayısıyla bütün bir açık sistemdir. Pozitivizmin "ya, ya da" dikotomisini aşan ve sosyo-kültürel gerçekliği kuşatan "hem, hem de" mantığı öne çıkarılmalıdır (s. 22).

Dikeçligil, sosyolojide yöntem sorununu *metodolojik farklılaşma ve iş birliği* boyutuyla da ele almaktadır. Giriş kısmında temellendirdiği ayrımları nicel ve nitel yöntem arasında mukayese yaparak ve bir öneri getirmek üzere ele almaktadır. Her iki yöntemde de olgular üzerine tespitleri içeren ideal tipleştirmeler, gerçekliğin birebir

karşılığı değildir. Olana dair üretilmiş olan modellerdir. Nicel ve nitel yöntemler arasındaki karşıtlığı sadece araştırmanın amacı, teori ve hipotezin farklılığı, veri toplama tekniği ve verinin niteliğindeki farklılıklar olarak görmemek gerekir. Bu farklılığa neden olan alt süreçler bulunmaktadır. Örneğin, bir bilim insanının ontolojik kabulleri, onun uyumlu bir epistemolojiden hareket etmesini ve buna bağlı bir metodoloji takip etmesini sağlayacaktır. Bu süreçleri birbirinden ayrı düşünmek mümkün değildir (s. 29, 35). Bu yüzden Dikeçligil'e göre, nicel ve nitel yöntemler arası karşıtlıktan ya da iş birliğinden bahsetmek doğru değildir. Gerçekliğin doğası hakkındaki farklı kabuller, bütün anlayışları, süreçleri ve yöntemleri farklılaştırmaktadır. Pozitivist/Naturalistik Paradigma ile Yorumcu/Hümanistik/Fenomenolojik Paradigma arasındaki sayılılar da bu sebeple farklılaşmaktadır. Dikeçligil bu metodolojik iş birliğinin imkânsızlığı sebebiyle farklı bir paradigma ve ontolojik öncül ortaya koymaktadır. Maddeyi esas alan duyumcul kültür üst-sistemi ve ideyi/ruhu esas alan düşünsel kültür üst-sisteminin dışında ve ötesinde üçüncü bir gerçeklik tasarımını öne çıkarıyor: idealistik kültür üst-sistemi. Buna göre gerçeklik tümüyle bilinemez, bilinen alanın sınırlarını zorlamak gerekir. Gerçeklik maddi ve maddi olmayan görünümleri ile iç içe geçmiş ve çok boyutludur. Bu çok boyutlu dinamik gerçeklik ancak farklı yöntemlerin bir arada kullanılmasıyla analiz edilebilir. Dikeçligil'e göre bu bir tercih değil gerçekliğin yapısından kaynaklanan bir zorunluluktur (s. 53).

Kitabın ismine ilham olan *Sosyal Bilimler Epistemolojisinde Sorunların Kaynağı: Ontolojiyi Unutmak* adlı bölümde Dikeçligil aslında bize göre yöntem sorununun neden sosyal bilimler alanındaki diğer sorunlardan daha önemli olduğunun cevabını vermektedir. Çünkü yöntemi tartışmak, bilimsel yöntemle elde edilen bütün bilgileri tartışmaya açmak demektir. Metodolojiyi tartışabilmek her türlü bilimsel hegemonyayı sorgulamaya imkân vermektedir. Gerçekliğin doğasının/kaynağının ne olduğu, bilginin kaynağının ne olduğu ve bilginin ne kadar bilinebileceği, bilgiye nasıl ulaşılacağı ve araştırmacının rolünün ne olduğu soruları sırasıyla ontoloji, epistemoloji ve metodolojinin birbiriyle doğrudan ilişkili olduğunu göstermektedir. Çünkü her birine verilecek cevap diğer soruları da ilgilendirmektedir. Dikeçligil pozitivistik, fenomenolojik ve bütünleyici sosyal bilim paradigmasını mukayese ederek meseleyi ele almıştır. Örneğin, birisi gerçekliğin bilgisi olarak *maddeyi* öne çıkarırken diğeri *madde olmayamı* öne çıkarmaktadır. Fakat bütünleyici paradigmaya göre bunlar gerçekliğin birbirini tamamlayan/bütünleyen iki farklı görünümüdür. Dolayısıyla bilimsel bilgi hem nicel olabilir hem de nitel (s. 85). Bu yaklaşımla salt dikotomik ve indirgemeci anlayışın ötesine geçmek mümkün olmaktadır. Dikeçligil bu yaklaşımı çok sade bir şekilde şöyle özetlemektedir: "Pozitivist anlayış için *istisnalar kuralı bozmaz*, fenomenolojik anlayış için zaten *'kural yoktur'*, bütünleyici anlayış için ise *'kural, istisnaları ile birlikte vardır'*" (s. 88).

Sosyal bilimler epistemolojisinde ve metodolojisinde hâlen karşılaşılan sorunları aşabilmek için ontolojiyi hatırlamak bir zorunluluk olarak gözükmektedir. Bu sayede bu ilke (yani ontolojiyi hatırlamak ya da unutmamak) bizi tikel örnekleri aşırı genellemeye tabi tutmaktan, evrenin en bilinmez varlığı olan insana dair tek ve kesin cevaplar aramaktan (ya da bulduğunu iddia etmekten) kurtaracaktır. Sayıltı, aksiyom, postula olarak adlandırılan pozitivistimin ontolojik kabulleri bile nihayetinde metafizik bir noktaya dayanmaktadır (s. 93).

Dikeçligil, eserinin ilk bölümlerinde paradigmlar arası yapmış olduğu mukayeseyi kültür kavramı üzerinden örneklendirmektedir. Kültür kavramının çok fazla tanımının olması (ya da ortak bir tanımının yapılamıyor olması) ve maddi/manevi kültür ayrımları gibi konular bu bölümün temel problematiğini oluşturmaktadır. İki temel bilimsel özdeyiş olarak tartışılan bu konular, önceki bölümlerde tartışılan meselelerle doğrudan ilişkilidir. Kısaca belirtmek gerekirse ortak ve tek bir tanım arayışı mekanistik evren kabulünden kaynaklanmaktadır. Kültür gibi pek çok disiplinin konusu olan bir kavram zaten çok anlamlı bir kelimedir. Diğer taraftan kültürü, maddi ve manevi kültür olarak ikiye ayırmak da iki parçalı bir analizin zorunlu tuttuğu bir şeydir. Yani pozitivist paradigmanın ölçülebilir olanla olmayanı bu şekilde ayırması, soyut ve net olmayanın analitik bir araç olarak kullanılmasını engellemektedir (s. 107). Bu ayrımın yerine Dikeçligil, kültürün üç bileşenli bir analize tabi tutulması gerektiğini önermektedir; i) *kognitif/bilişsel boyut*, ii) *normatif/davranışsal boyut* ve iii) *maddi boyut*. Bireyin sahip olduğu anlam kodları ve inanç kalıpları (bilişsel), davranışları ve etkileşimleri düzenleyen kurallar (davranışsal) ve bunları üzerinde taşıyan/yansıtan eşyalar ve semboller (maddi boyut) birbiriyle dinamik bir ilişki içerisinde. Dolayısıyla sosyo-kültürel bir yapıda:

- Her *maddi kültür* unsuru, *bilişsel boyutta* en az bir anlam koduna karşılık gelir ve bu iki boyut arasındaki ilişki *normatif boyutta* davranışlar vasıtasıyla düzenlenir.
- *Bilişsel boyutta* içselleştirilmiş bulunan anlam kodları (değer, inanç kalıbı, referans noktası) *normatif yapıda* gözlemleyebileceğimiz insan davranışlarında ve çoğu zaman *maddi araçlar* vasıtasıyla somut biçimde dışsallaştırılır.
- Ya da bir *norm* yani davranış beklentisi ve anlam, bir *maddi kültür* nesnesi ile somut ifadesine kavuşur (s. 114).

Kitabın son bölümü olan *Sosyal Yapı Analizi ve Bir Analiz Modeli Denemesi: Sosyal Yapı ve Toplumsal Yapı* adlı bölümde ise Dikeçligil, önceki bölümlerde ortaya koyduğu ontoloji ve epistemoloji ilişkisi ve metodolojik farklılaşma tartışmasını, sosyolojinin en temel konusu olan sosyal yapı analizi ile tamamlamayı denemiştir. Daha doğrusu

metodolojik açıdan eleştiri getirdiği noktalara dikkat çekerek bir analiz modellemesi girişiminde bulunmuştur. Pozitivist/fenomenolojik paradigmaların ve nicel/nitel yöntemlerin dışarıda bıraktığı sosyo-kültürel gerçekliği, bütüncü paradigma ve bağdaştırıcı yöntem ile kuşatıcı düzeyde ele alan ilkeleri ortaya koymuştur.

Bu bölümde öncelikle bir analiz modeli kurmanın neden gerekli olduğu üzerinde durulmuştur. Örneğin, akademik yayınlarda öne çıkan nicel veriler daha çok tasvir niteliğinde iken diğer çalışmalar edebiyat ve tarih ile çerçevelenmiştir. Literatür taramaları ile çoğunlukla eski bilinenler yeniden takdim edilmektedir. Malumat düzeyindeki bilgiler, hamasi sözler, ideolojik kalıplar, dağınık gözlem hatıraları ve anket tekniğine indirgenmiş bilimsel çalışmalar şeklinde öne çıkmaktadır (s. 127). Önerilen yapı analiz modeli ise sosyal (daha çok mikro ilişkiler) ve toplumsal (daha çok makro ve kurumsal boyutlar) yapı unsurlarını bir arada kabul eden bir yaklaşıma dayanmaktadır. Dikeçligil bunu *sosyo-kültürel yapı* olarak adlandırmakta ve makro-mikro bütün etkileşim düzeylerini ifade eden, aynı zamanda davranışsal ve bilişsel boyutları birbirinden ayırmayan bir yaklaşımla temellendirmektedir (s. 129). Dikeçligil'in bu yaklaşımını yapı kavramının özellikleri olarak zikrettiği beş önerme üzerinde görebiliriz:

1. Aralarında herhangi bir ilişki bulunmayan parçalar ve unsurlar bir yapı oluşturmazlar.
2. Bir yapı, parçalarına göre bütün, parçalar da kendi unsurlarına göre bir bütündür.
3. Yapı ve parçaları aynı özelliğe, niteliğe sahiptir. Yapı, bir etkileşim örüntüsü olduğuna göre parçalar da birer etkileşim örüntüleridir.
4. Yapıda, parça bütünden büyük olamaz.
5. Yapı, parça-bütün arasındaki (nispeten) istikrarlı ilişkilerden oluşur (s. 136).

Dikeçligil'e göre yapı kavramının bu özelliklerinin uygulanacağı bir yapı analizinde, fert ve toplum arasında tek taraflı değil karşılıklı bir etkileşimin bulunduğu, sosyal ve kültürel olguların iç içe geçmiş boyutlarının olduğu, sosyal/kültürel olanın ve olan ile olması gerekenin birbirinden ayrılmaması gerektiği, sosyo-kültürel etkileşimin fertlerin ya da toplumun soyut ve somut nitelikteki karşılıklı etkileşimleriyle başladığı, sosyo-kültürel olgular dünyasını hem anlamak hem de açıklamak gerektiği birer temel kabul olarak dikkate alınacaktır. Analiz modeli için gereken araçlar ise anahtar kavramlar, etkileşim seviyeleri ve etkileşimin tezahürleri yani görünümüdür.

Sonuç olarak Dikeçligil'in bu çalışmasını sadece pozitivist metodolojik bir eleştirisi olarak görmemek gerekir. Satır aralarından bu eleştiriye daha çok Tür-

kiye'deki pozitivism anlayışına yönelttiği anlaşılmaktadır. Dikeçligil özetle Türkiye'de pozitivismi tam olarak kavrayamamış olmamızın nedeni olarak paradigmanın temel kabullerinin oluşturulduğu Batı kültüründen farklı bir kültüre sahip olduğumuzu göstermektedir.

Eserin genel bir değerlendirmesini yapacak olursak özellikle lisansüstü düzeyinde yürütülen derslerde yöntem tartışmalarına ufuk açacak nitelikte bir kaynaktır. Tartışılan konular ve önerilen yaklaşımlarla bu eser, akademik ilgisi sadece sosyal bilimler metodolojisi olanları değil uygulamalı çalışmalar yapacak akademisyenleri ve araştırmacıları da ilgilendirmektedir. Lisansüstü tezlerde gözlemlenen en yaygın sorunun metodoloji olduğu kabul edilirse bu gibi kaynaklara ve tartışmalara dair bir vukufiyet, bu sorunları önemli ölçüde azaltacaktır.

Bu çalışmada konu edilen sosyolojide yöntem sorunu, daha sonra ortaya konacak çalışmalarla sürdürülmesi gereken bir meseledir. Bu tartışmaların daha sade bir anlatımla, farklı ve yeni çalışmalarla lisans düzeyindeki okuyuculara ulaştırılması bize göre elzemdir. Daha ileri düzeyde yapılabilecek olan şey ise bu perspektifi merkeze alan örnek uygulamalı çalışmalardır. Bu ise daha çok genç araştırmacıların ilgisi ile mümkün olacaktır.